

СЕМІОТИЧНІ АСПЕКТИ ЛОГІКИ СТЕПАНА БАЛЕЯ

© Гончаренко Ольга, 2014

Виявлено, що теоретико-методологічним підґрунтям логіки Балея є семіотична концепція філософії його вчителя – Казимежа Твардовського. Показано, що від Твардовського Балея перейняв теорію знаку та метод семіотичного аналізу понять. Наведено приклад застосування Балеєм методу семіотичного аналізу понять у вирішенні проблеми особистості.

Ключові слова: істинність, знак, семіотичний аналіз понять.

Olga Goncharenko. The Semiotic Aspects of Stepan Bailey's Logic.

In the Bailey's work "About the performance and results", a Kazimierz Twardowsky outlines a theory of symbol and meaning. Semiotic conception of Twardowsky philosophy has got a so kind of development in the works of his Ukrainian student – Stephan Balei. A sign system plays an essential role in the Balei's logic, which can be treated as an extension of semiotic exploration of his teacher. Indicative in this respect is the work "The Logic Outline".

Bailey finds the notion of truth to be the subject of logic. The task of logic is to study the conditions, and the process of keeping these conditions leads a person to the true knowledge. The truth, according to Bailey, is a sign of judgment, the immediate reality of which is a language. The sentence is an external sign of judgment, and its actuality means the actuality of statement expressed by this sentence. Bailey defines an imagination as the basis of judgment.

Bailey is a supporter of the idea of a common objects imagination existence. The general idea is specific while reflecting essential and non-essential features of an object, and is abstract while reflecting abstraction only by the essential features of the subject. General notions are important in human life because through them we can make judgments pointing at not only one subject but also at a group of objects. The general ideas through abstraction create conceptual apparatus of science.

The scientist believes that the content of opinions exist with the act, which claims it. Therefore, the essence of judgment is shown in the fact of its existence.

Thus, the theoretical foundation of Balei logic is correlation concept and objective judgment with their linguistic reality based on the theory of Twardowski signs. Balei's understanding of a notion as an abstract idea, the definition of which is carried out by the method of semiotic analysis is a continuation of the Twardowsky ideas of philosophy semiotic conception. The development of Twardowskyi semiotics in "The Logic Essays" Balei is considered to be as a contribution to the theory of Ukrainian scientist logical understanding reality.

Key words: truth, sign, semiotic analysis concepts.

Постановка проблеми. У праці "Про дії та результати. Декілька зауважень на межі психології, граматики та логіки" (1912) польський філософ Казимеж Твардовський, застосовуючи метод аналізу значень до певних граматичних категорій, окреслює теорію знаку та значення. Ця теорія виявилась плідною для логіки вченого. Це посприяло подоланню вченим психологістичного визначення предмета логіки [7, с. 141]. Також К. Твардовський на основі внутрішнього досвіду засобом індуктивного методу робить спробу визначення сутності судження через мову, тобто намагається дати логічне, а не психологістичне визначення судження. Внутрішнім критерієм, який

би задовольнив справжнє застосування значень “істинний” і “хибний” до суджень, вчений вважає логічне розрізнення прикметників на детермінуючі та модифікуючі [10, с. 165]. Поряд із уявленням К.Твардовський розрізняє образ та поняття. Поняття – це вид опосередкованих загальних уявлень [9, с. 194]. Важливого значення у цьому контексті вчений надає аналізу понять у дусі дескриптивної семіотики. Джерелом семіотичного аналізу поняття є мова, дією – абстрагування предмета уявлення, в результаті якої отримуємо уявлення виразу, а отже, відповідну назву [9, с. 200]. Розрізнення суб’єкта та предиката, на думку філософа, належить або до предмета судження, або до різних способів вираження судження у мові, але в жодному разі не стосується сутності судження. Це впливає із того, що існують судження, в яких неможливо визначити суб’єкт, наприклад, “тремить”, “тріскається”, “світає” і т.д. [8, с. 481]. Логіка у К. Твардовського – це робочий інструмент для наук, що прагнуть ясного та точного формулювання питань і тверджень.

Семіотична концепція філософії К. Твардовського отримала своєрідний розвиток у працях його українського учня – Степана Балея. Істотне місце у логіці С. Балея посідає знакова система, що можна розцінювати як продовження семіотичних розвідок його вчителя. Показовою у цьому відношенні є праця “Нарис логіки” (1923).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження філософської спадщини Степана Балея в Україні започаткував Марат Верніков [2;3], внесок вченого до наукового доробку школи Твардовського проаналізував Степан Іваник [4;6], семіотичні аспекти у психології творчості Балея виявила Світлана Повторева [5]. Логіка Балея залишилась поза увагою вітчизняних науковців.

Мета статті. Розглянемо працю Балея “Нарис логіки” та виявимо у ній теоретико-методологічні основи семіотичної концепції філософії К. Твардовського.

Виклад основного матеріалу

1. Завдання логіки

Предметом логіки Балея визначає поняття істинності. Завдання логіки – вивчення умов, дотримання яких приводить людину до істинного пізнання.

Істинність, за Балеєм, є ознакою судження. Це впливає із того, що слова, написані або сказані, взяті самі по собі, не є ані істинними, ані хибними; а речення, які хтось до нас промовляє, або які ми промовляємо до інших, мають на меті виявити наші здогади, переконання, судження. Тому саме судження, згідно із констатаціями Балея, є істинним чи хибним, без огляду на те, чи хтось виразив або не виразив їх відповідними реченнями. Отже, безпосередньою дійсністю судження є мова. Речення є зовнішнім знаком судження, а істинність речення означає істинність судження, вираженого цим реченням.

Основою судження С. Балея називає уявлення. “Розуміти” слово означає “уявити” психічний образ предмета, який ми цим словом називаємо. Образ предмета – це його уявлення. Розуміти сказані слова означає пов’язувати з ними якісь уявлення. Поодинокі слова є виразом якихось уявлень, так само як речення – суджень. Аналогічно до зв’язку між реченнями та словом відбувається зв’язок між висловленнями і судженнями. “Висловлюючи судження про що-небудь, ми повинні одночасно те “щось” собі якось уявити” [1, с. 357]. Тому не існує суджень без уявлень; і навпаки, кожне судження базується на якихось уявленнях. Уявлення, хоч і не є самі по собі ні істинними, ні хибними, мають значення у пізнанні істинності як суттєвої ознаки судження. Судження, таким чином, у Балея – це ствердження чи заперечення уявленого предмета.

С. Балея зазначає, що не кожне речення є виразом судження, і навпаки: іноді одне слово може виражати повне судження. Наприклад, слово “холодно” може виражати повне судження, оскільки його можна виразити повним реченням “Я відчуваю холод”. Також Балея говорить про численні винятки, коли словам не відповідають уявлення. Такі слова, як, наприклад, “коли”, “і”, “щоб”, взяті самі по собі, не викликають у свідомості людини уявлення жодного предмета дійсності, а можуть щось означати лише у зв’язку з іншими словами.

2. Уявлення

Кожне уявлення, за спостереженнями Балея, має свій предмет: “Уявляючи, ми завжди уявляємо “щось” [1, с. 357]. Це “щось” вчений називає “предметом” уявлення”. Предмет і уявлення предмета різні. Предмет уявлення, за Балеєм, не повинен бути обов’язково фізичним тілом, оскільки можна уявити також ідеальні предмети, які або не існують у фізичному світі, або не існують у дійсності.

Уявлення предмета, відображаючи його образ, повинно відображати, на думку Балея, також властиві ознаки цього предмета. Наприклад, уявлення золота відображає його колір, блиск, вагу тощо. А якщо предмет є сукупністю ознак, то “і його уявлення повинно бути сукупною цілісністю, частини якої відповідають поодиноким частинам предмета”, – робить висновок вчений [1, с. 358]. Ці складові уявлення, що відповідають поодиноким ознакам предмета, Балеї називає характеристиками цього уявлення. Всі характеристики уявлення, разом узяті, творять його зміст.

С. Балеї – прибічник ідеї існування загальних предметів уявлення. Загальне уявлення є конкретним, коли відображає істотні та неістотні ознаки предмета, абстрактним – коли відображає через абстрагування лише істотні ознаки предмета. Загальні уявлення відіграють важливу роль у житті людини, оскільки саме завдяки їм можливі судження, предметом яких є не один предмет, а група предметів. Загальні уявлення через абстрагування творять поняттєвий апарат науки. Виходячи із цих міркувань, Балеї розглядає:

- зміст уявлення як сукупність характеристик уявлення;
- обсяг уявлення як множину предметів, до яких належить якість уявлення;
- відношення між уявленнями як зіставлення уявлень за змістом та обсягом;
- операції над уявленнями: абстрагування, детермінація, логічний поділ, визначення.

Лише після цього вчений дає дефініцію поняття – це абстрактні уявлення. Наука оперує поняттями, а люди у своєму повсякденному житті – конкретними уявленнями. Аналіз понять – мета науки. Точна дефініція поняття є насправді науковим поняттям. Винятком є ті поняття, яким не можна дати дефініцію. Йдеться про категорії як найвищі роди чи форми понять. Балеї розглядає чотири роди категорій:

- річ (чоловік, дерево);
- властивість (білий, круглий);
- дія (спить, лежить);
- відношення (рівність, більшість).

3. Судження

Уявлення як основа судження цікавлять логіку лише у зв’язку із предметом уявлення. Під час дефініції судження вчений вже послуговується поняттями: судження – це з’єднання або роз’єднання двох понять. Структура такого судження відповідно: “ $S \in P$ ”, “ $S \notin P$ ”. Проте вчений вважає, що зміст судження існує разом з актом, який його стверджує. Тому сутність судження полягає у факті його існування. Так, існують судження, в яких неможливо виявити суб’єкт. Наприклад, судження “гримить” складається із одного уявлення, яке визнає існування явища, названого громом. Отже, сутність судження, на думку Балея, полягає у співвіднесенні його з об’єктивною реальністю, а не у розрізненні його складових.

Отже, вчений класифікує судження на модальні та відносні.

Модальні судження:

- асерторичні – констатують якийсь факт: “Шевченко народився у 1814 році”;
- аподиктичні – вказують на те, що зв’язок між суб’єктом та предикатом є не лише фактичним, але також повинен бути: “Кожне явище має свою причину”;
- проблематичні – стверджують чи заперечують можливість: “Камінь, що є на горі, може скотитися донизу”.

Відносні судження:

- умовні – відображають залежність між причиною та наслідком: “Якщо кинути склянку об камінь, то вона розіб’ється”;

- розділові – стверджує наявність кількох ознак, щонайменше одна з яких повина бути: “Завтра буде погода або не буде погоди”;
- категоричні – всі інші судження, які не є ні умовними, ні розподільними: “Люди є смертними”;
- екзистенційні – стверджують чи заперечують існування предмета: “Бог є”;
- відносні – констатують відношення “Частина менша від цілого”.

Кожне судження, на думку С. Балей, має логічне (істинне) значення, тобто неодмінно є або істинним, або хибним. З огляду логічного значення (істинності чи хибності) Балей поділяє судження на:

- безпосередньо очевидні – не вимагають доведення: “Дві лінії можуть перетинатись лише один раз”. Оскільки ці судження виражають загальний закон, то Балей їх називає аксіомами;
- опосередковано очевидні – вимагають доведення: “Всі три висоти трикутника перетинаються в одній точці”.

С. Балей звертає увагу на те, що більшість суджень видаються людині істинними, але насправді вони мають лише більший чи менший ступінь ймовірності. Це пов’язано з тим, що зміст уявлення має індивідуальний, суб’єктивний відтінок, що залежить від життєвого досвіду індивіда та його психічних особливостей.

Основними законами логіки С. Балей називає закон несуперечності та закон виключення третього. Це впливає з того, що вчений велику увагу приділяє суперечливим судженням та відношенням між ними. Суперечливі судження він розуміє як судження, одне з яких стверджує те, що інше заперечує. Відношення суперечності Балей зводить до висновку про те, що знання істинності одного судження свідчить про хибність іншого. Із відношення суперечності вчений виводить закон несуперечності: два суперечливі судження не можуть бути одночасно істинними. Об’єктивною основою закону є те, що два суперечливі судження не можуть бути одночасно істинними, і також, що вони не можуть бути одночасно хибними. Із законом несуперечливості Балей пов’язує закон виключення третього: із двох суперечливих суджень одне неодмінно є істинним, друге – хибним, а третього бути не може. Даний закон вимагає визнання істинності лише одного із двох суперечливих суджень.

Важливим для логіки Балей вважає відношення логічного слідування. Логічне слідування – це відношення, яке існує між засновками і висновком міркування. Відношення засновків до висновку незворотне. Коли істинні засновки, то і висновок істинний; коли хибний висновок, то і засновки хибні. На підставі встановлення відношення логічного слідування між засновками і висновком міркування, на думку Балей, можна встановити його правильність чи неправильність. Отже, відношення логічного слідування є у Балей формою одержання істинних знань, що є метою пізнання.

4. Умовивід

Умовивід С. Балей розглядає як поєднання суджень. Вагомого значення у вченні про умовивід вчений надає силогізму. Силогізм він визначає як умовивід із двома засновками, які мають спільне поняття. Пояснення будови умовиводу супроводжується у Балей геометричним унаочненням. Так, наприклад, схема 1 пояснює:

Перший засновок “ $X \text{ а } M$ ” вказує, що обсяг X міститься у обсязі M .

Другий засновок “ $M \text{ а } Y$ ” вказує, що обсяг M міститься у обсязі Y .

Отже, якщо обсяг X міститься у обсязі M , а обсяг M у обсязі Y , то також X міститься у Y . Тобто “Всі $X \in Y$ ”.

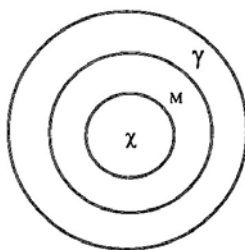

Схема 1

поняття як абстрактного уявлення, дефініція якого здійснюється за допомогою методу семіотичного аналізу, є продовженням ідей семіотичної концепції філософії К. Твардовського. Розвиток семіотики К. Твардовського у “Нарисі логіки” С. Балея можна розцінювати як внесок українського вченого до теорії логічного пізнання дійсності.

Зазначимо, що семіотичний аналіз понять є невід’ємною ознакою філософських праць Балея. Зокрема вчений використав його, розбудовуючи власну концепцію особистості (Див. Додаток 1).

Додаток 1 [переклад з польської. – О. Г.]:

Особа і особистість

Спостерігаючи за розвитком мови, іноді помічаємо, як деякі слова і терміни, що є спочатку рідковживаними, в певний момент починають з’являтися щораз частіше. Розповсюджуючись в повсякденній мові та на письмі, такі слова згодом стають настільки “модними”, що їм навіть починає загрожувати зловживання без потреби. А оскільки різні слова, якими користується людина, певною мірою борються між собою за право на існування в її мові, то трапляється, що цей термін витісняє на другий план слова, близькі за значенням. У такому випадку вони поєднують свій зміст з їхнім змістом, роблячи своє вживання – принаймні зовні – зайвим. Сказане нами стосується й терміна *особистість*.

Назва *особистість* без сумніву пов’язана з *особою*. У багатьох іноземних мовах слово “*особа*” походить від латинського слова “*persona*” й внаслідок цього воно й звучить подібно: *personne* (по-французьки), *person* (по-англійськи), *Person* (по-німецьки) і т.д. Іноземні назви *особистості* *personnalite*, *personality*, *Persönlichkeit* утворені, подібно до того, як відбувається в польській мові, від імені *особа*. Спочатку латинське слово “*persona*” позначало маску, яку актори одягали під час гри у театрі. Надалі це значення було змінено. З маски як предмета, що дозволяє надавати людині певного образу, значення слова розширилось до образу людини взагалі: такої, як вона уявляється іншим людям з огляду її гідності з її недоліками і особистими перевагами включно. У такий спосіб з того, що в людині зовнішнє, значення слова “*особа*” (*persona*) з часом переноситься на те, що становить її “сутність”. У такому значенні цей термін вживали деякі філософи. [...]

Зрозуміло, що значення терміна *особистість* формується на основі змісту поняття *особа*. Іноді навіть терміни *особа* і *особистість* вживають як взаємозамінні. Однак найчастіше слово “*особа*” вживається як назва суб’єкта, якому властива певна сукупність рис. Ця сукупність рис і є, власне, *особистістю*. Таким чином, *особистість* є чимсь, завдяки чому дану істоту зараховуємо до осіб.

Вищезазначені уточнення й наведені визначення вже в загальних абрисах вказують на зміст, який надається поняттю “*особистість*” сьогодні. Втім точне визначення змісту і визначення даного поняття виявляються складними. Частково причиною цього є вже згадувана популярність даного поняття. [...]

Не викликає сумніву також наступне. Те, що приховується за назвою *особистість*, є не лише абстрактною понятійною формою, а цілою низкою проблем філософського, психологічного та соціологічного характеру. Це живі проблеми, які цікавлять сучасну людину. Власне, це і є причиною, заради якої варто розглянути поняття особистості докладніше.

Перекладено за виданням: Baley S. Osobowość / Stefan Baley. – Lwów : Licealna Biblioteczka Filozoficzna, 1939. – Т. 5. – S. 3-5.

1. Балея С. Нарис логіки / С. Балея // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 354–389.
2. Верніков М. М. Життя і наукова діяльність академіка Степана Балея: [передм. до збір. пр.] / М. М. Верніков // Степан Балея. Збір. пр. : у 5 т., 2 кн.. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 19–79.
3. Верніков М. М. Львівсько-варшавська філософська школа і розвиток в ній матеріалістичних тенденцій : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.01 / М.М. Верніков. – Л., 1967. – 435 с.
4. Іваник С. Аналіз поняття психологічної основи почувань Степана Балея в традиції філософської школи Казімежа Твардовського / С. Іваник // Дух і Літера. – 2011. – № 23. – С. 78–100.
5. Повторева С. М. Структурно-семіотичні розвідки С. Балея з філософії і психології творчості / С.М. Повторева // Структурний підхід – структуралізм – постструктуралізм (еволюція методології та її поширення

у гуманітарних студіях) : монографія. – Львів, 2010. – С. 274-284. 6. Ivanyk S. Psychoanaliza w szkole lwowsko-warszawskiej: Stepan Baley o motywie endymiońskim w twórczości literackiej Tarasa Szewczenki i Juliusza Słowackiego / S. Ivanyk // Logos i ethos. – 2012. – 1 (32). – S. 43-62. 7. Twardowski K. O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki / K. Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. – Warszawa, 1997. – S. 109–141. 8. Twardowski K. O idio- i allogenetycznych teoriach sądów / K. Twardowski // Przegląd Filozoficzny. – 1907. – R. X. – S. 476–481. 9. Twardowski K. O istocie pojęć / K. Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. – Warszawa, 1997. – S. 184–202. 10. Twardowski K. Teoria sądów / K. Twardowski // Filozofia Nauki. – 1996. – № 4 (16). – S. 155–173.

УДК 267-055.02+ 396

Світлана Повторєва, Юрій Шадських
Національний університет “Львівська політехніка”

ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ І КІБЕРНЕТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Доведено, що гендерні дослідження ґрунтуються на принципах структурної методології. Показано, що ці принципи застосовуються в жіночих студіях (зокрема українських). Розкривається зв'язок феміністичних проєктів з можливостями кіберсвіту.

Ключові слова: відмінність, гендер, деконструкція, жіночі студії, кіборги, структурна методологія, трансґресія.

Svitlana Povtoreva, Yuriy Shadskikh. Gender study in the context of structural methodology concerning cybernetic reality.

The aim of this article is to show, on the grounds of using the main principles of structural analysis in gender studies, its constructive possibilities, its ability to clear out the basic contradictions and conflicts which are declared in the discourse of the modern West European and oriented to it (Ukrainian, American and so on) humanitarian studies and outline its real softening and further solution. First of all, the author proves that the gender studies both in the previous days and nowadays are based on the structural methodology. Accent had been done on the specification of the Ukrainian gender studies and their relations to this methodology. The usage of the comparative and semiotic methods helps to discover the function specification of structural methodology in the gender studies. The article demonstrates that the structural methodology is applied in gender studies due to its theoretic and practical effectiveness. The basic idea is shown in the thesis that the social world is made from the meanings constructed and adopted by people. There is, of course, some conditions which don't depend on perception but facts are not neutral, they demand interpretation in the context of values of existing systems meanings. This methodology first of all promotes the informed practical work and try to change the world by invading in constantly changing hidden structures. In particular the practical character of the feminist studies is directed on women's interests in their subjectivity. This study is aimed to implement feminist projects and to realize the ideals of women movement. The results of this investigation create the possibilities to use the principles of structural methodology on every field of the humanitarian sciences, literature and art, to construct the method of analysis of modern discourse practices.

Key words: difference, gender, deconstruction, female study, kyborgs, structural methodology, transgression.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що гендерні дослідження перебувають в серцевині сучасної гуманітаристики, впливають на всі ділянки сучасної західної культури, спричиняють